

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه علوم اجتماعی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی مطالعات زنان

تحلیل محتوای کتاب های درسی مقاطع دبستان و راهنمایی ایران و افغانستان با

تأکید بر متغیرهای جنسیتی

استادان راهنما:

دکتر وحید قاسمی

دکتر بهجت یزدخواستی

استاد مشاور:

دکتر احمد عابدی

پژوهشگر:

نازیلا قدسیه

مهر ماه ۱۳۹۱

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این
پایان نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

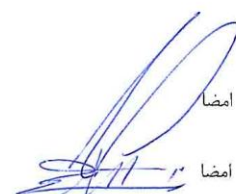

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه علوم اجتماعی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی مطالعات زنان خانم نازیلا قدسیه تحت عنوان

**تحلیل محتوای کتاب های درسی مقاطع دبستان و راهنمایی ایران و افغانستان با تأکید
بر متغیرهای جنسیتی**

در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۲۹ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه ... عالی ... به تصویب نهایی رسید.

 امضا	با مرتبه ی علمی دانشیار	دکتر وحید قاسمی	۱- استاد راهنمای پایان نامه
 امضا	با مرتبه ی علمی دانشیار	دکتر بهجت یزدخواستی	استاد راهنمای پایان نامه
 امضا	با مرتبه ی علمی دانشیار	دکتر احمد عابدی	۲- استاد مشاور پایان نامه
 امضا	با مرتبه ی علمی استادیار	دکتر ثریا معمار	۳- استاد داور داخل گروه
 امضا	با مرتبه ی علمی استادیار	دکتر مظفر چشمه سهرابی	۴- استاد داور خارج از گروه
 امضای مدیر گروه			

پاسکزاری

«پاس خدای مهربانی را که مرا آن چه دارم از لطف و بخشش اوست»

قبل از هر چیز بر خود لازم می دانم از گنجه ی کسانی که در به انجام رساندن این اثر مریاری داده اند شکر و قدردانی به عمل آورم.

از استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر وحید قاسمی که نه تنها در تمامی مراحل این پژوهش، بلکه در تمامی طول دوره ی تحصیلی دانشگاهی ام، همیشه همراه و پشتیبان من بوده و بی دریغ، مراد نوآوریهای فکری خود شریک نمودند، نهایت پاس و شکر را دارم و از خداوند بزرگ عمری همراه با سعادت و برکت را برای ایشان خواستارم.

از استاد کرامت دارم سرکار خانم دکتر بخت یزدخواستی که در تمامی مراحل این پژوهش مرا از راهنمایی های بسیار مفید و ارزنده ی خود بهره مند ساخته و دلسوزانه میکسر انجام همزی مراحل این تحقیق بودند، کمال شکر و قدردانی را دارم.

از استاد ارجمندم، جناب آقای دکتر احمد عابدی که در تمامی مراحل این تحقیق، با صبر و حوصله ی بسیار فراوان و روی گشاده، پاسخگوی سؤالات و شبهات من بودند، نهایت قدردانی و پاس را به عمل می آورم.

از سایر اساتید محترم گروه علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان که در طی دوره ی تحصیلی ام در این دانشگاه از تجارب علمی آن بهره بردم کمال پاس و شکر را می نمایم. در پایان بر خود واجب می دانم از پدر و مادر کرامت دارم که در تک تک مراحل زندگی، چه مراحل تحصیلی و چه مراحل غیر تحصیلی، همواره پشتیبان، راهنما، راحلش و مشوق من بوده و در تمامی سختی ها و مشکلات مریاری نموده اند، نهایت پاس و قدردانی را نمایم. بی شک اگر این دو عزیز حتی اندکی از حمایت های بسیار فراوان خود را از من دریغ می نمودند، هیچ زمانی نمی توانستم به جایگاه کنونی خود دست یابم.

هم چنین از خواهر بسیار عزیزم خانم مساقیه که در تمامی مراحل تکمیل و تدوین پایان نامه در کنار من بوده و از هیچ مساعدی برای بهتر انجام شدن این تحقیق خودداری ننمودند، کمال شکر و قدردانی را می نمایم. به جرأت می توانم بگویم اگر ایشان همراه این پژوهش نبودند، این تحقیق به جایگاه فعلی خود دست نمی یافت. از خداوند بزرگ توفیق روز افزون ایشان را در تمامی مراحل زندگی خواستارم.

تقدیم به

پدر و مادر مهربانم
که چون کوه‌ری تاننده
جاودانه بر زندگی ام می‌درخشند
و روشنایی راه را ارزانی من می‌دارند

و خواهر عزیزم مهسا
که چون هدیه ای ارزنده
به زندگی من بخشیده شده است

چکیده

در هر فرهنگی تفاوت‌های جنسیتی راه و رسمی محوری هستند که در آن، انسان‌ها خود را به عنوان اشخاص می‌شناسند، روابط اجتماعی را سازماندهی می‌کنند و سمبلی از پیشامدها و فرآیندهای طبیعی و اجتماعی می‌باشند. جنسیت به مثابه ی جنبه‌های روانشناختی، اجتماعی و فرهنگی مرد بودن و زن بودن انگاشته می‌شود. به عبارت دیگر، جنسیت، نمود ویژگی‌های مردان و زنان در مواجهه با زندگی اجتماعی و فرهنگ از طریق اجتماعی شدن است. در اغلب جوامع، نهادهایی که «قواعد بازی» را در جامعه تشکیل می‌دهند، جنبه‌های جنسیت را تجسم می‌بخشند. نهاد آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین نهادهای جامعه است که می‌تواند در طی دوران تحصیل، مفاهیم بسیاری را برای افراد درونی سازد. مدرسه مکانی است که بعد از خانواده، افراد بیشترین اوقات از عمر خود را در آن سپری می‌کنند. از آنجایی که امروزه قسمت اعظم فعالیت‌های آموزشی مدارس در کشورهای در حال توسعه، نظیر کشور ایران و افغانستان، بر محور انتقال محتوای کتاب‌های درسی تمرکز یافته است، پس می‌توان نتیجه گرفت که محتوای کتاب‌های درسی از اصلی‌ترین منابعی است که می‌تواند در تشدید و یا تضعیف مرزهای جنسیتی نقش مهمی را ایفا نماید.

هدف اصلی از پژوهش حاضر، تحلیل و بررسی مفاهیم مربوط به متغیرهای جنسیتی در کتاب‌های درسی ادبیات (فارسی و دری) دوره ی دبستان و راهنمایی ایران و افغانستان و مقایسه ی دو کشور بوده است. روش تحقیق در این پژوهش، تحلیل محتوا از نوع کمی می‌باشد. برای متن‌ها، پاراگراف و برای تصاویر، هر عکس به عنوان واحد تحلیل مد نظر قرار گرفت. به منظور دست‌یابی به هدف، محتوای کتاب‌های درسی دبستان و راهنمایی در هشت بعد اصلی قدرت و ضعف شخصیت، صفات و عواطف، سرگرمی‌ها، رنگ‌ها، مشاهیر و مفاخر، خانه و خانواده، فعالیت‌های مختلف و زبان مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج حاکی از آن است که مردان درصد زیادی را در بعد قدرت شخصیت، صفات و ویژگی‌های مثبت و منفی و عواطف منفی به خود اختصاص داده‌اند. سرگرمی‌های به کار رفته برای آن‌ها بیشتر است و رنگ غالب مورد استفاده برای آن‌ها آبی است. غالب مشاهیر و مفاخر را مردان تشکیل می‌دهند و در فعالیت‌های متنوعی (شغلی و حرفه‌ای، هنری، اجتماعی، فنی، حرکتی، شناختی) درگیر هستند. در خانه و خانواده کمتر درگیر کارهای خانگی بوده و در زمینه ی والدگری نیز بیشتر به امور تربیتی می‌پردازند. زبان مورد استفاده در کتاب‌های درسی نیز تا حدی به سود مردان به کار رفته است. زنان دارای درصد بسیار کمی از قدرت شخصیت، صفات و ویژگی‌های مثبت و منفی و عواطف منفی بوده، اما درصد غالب عواطف مثبت در اختیار زنان است. سرگرمی‌های به کار رفته برای آن‌ها محدود است و رنگ غالب مورد استفاده برای آن‌ها صورتی است. مشاهیر و مفاخر انگشت‌شماری را زنان تشکیل می‌دهند و از انواع گوناگون فعالیت‌ها، تنها در عرصه ی هنری (خرده‌کاری و ساخت اشیاء) به میزان بیشتری بازتاب یافته‌اند. اکثریت کارهای خانگی بر دوش زنان است و در زمینه ی والدگری نیز بیشتر به توجه و مراقبت از فرزندان می‌پردازند. هم‌چنین زبان مورد استفاده در کتاب‌های درسی نیز تا حدی به زیان زنان به کار رفته است.

واژگان کلیدی: جنس، جنسیت، نقش، الگوهای نقش، نقش‌های جنسیتی، عقاید قالبی، کلیشه‌های جنسیتی، زبان جنسیت‌گرا، دوره دبستان، دوره راهنمایی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات تحقیق
۱	۱-۱ بیان مسئله
۴	۲-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق
۶	۳-۱ اهداف تحقیق
۶	۱-۳-۱ هدف کلی
۷	۲-۳-۱ اهداف جزئی
۸	۴-۱ سوال های تحقیق
۹	۵-۱ تعریف اصطلاحات تحقیق
	فصل دوم: ادبیات و پیشینه‌ی تحقیق
۱۳	۱-۲ مقدمه
۱۳	۲-۲ جنس و جنسیت
۱۶	۱-۲-۲ کلیشه ها یا تصورات قالبی
۲۰	۲-۲-۲ نقش های جنسیتی
۲۲	۳-۲-۲ مرزهای جنسیتی و گذر از آن
۲۶	۳-۲ نظریه های جنسیت
۲۶	۱-۳-۲ نظریه یادگیری اجتماعی
۳۲	۲-۳-۲ نظریه رشد و تحول شناختی
۳۲	۱-۲-۳-۲ مرحله دست یابی به مفهوم هویت جنسیتی
۳۳	۲-۲-۳-۲ مرحله درک پایداری جنسیتی
۳۳	۳-۲-۳-۲ مرحله ثبات جنسیت
۳۵	۳-۳-۲ نظریه طرحواره جنسیتی
۴۰	۴-۲ اشتغال و جنسیت
۴۱	۱-۴-۲ اشتغال جنسیتی
۴۴	۲-۴-۲ تبعیض جنسیتی در کار
۴۶	۳-۴-۲ تقسیم کار جنسیتی
۴۹	۴-۴-۲ زنان، اشتغال و خانواده
۵۳	۵-۲ کارهای خانه
۵۹	۱-۵-۲ جابه‌جایی ثانویه
۶۳	۶-۲ والدگری
۶۳	۱-۶-۲ مادری کردن
۷۰	۲-۶-۲ پدری کردن

عنوان	صفحه
۷-۲ رنگ ها	۷۶
۸-۲ بازی ها، اسباب بازی ها و همبازی ها	۷۷
۱-۸-۲ بازی ها و اسباب بازی ها	۷۸
۲-۸-۲ همبازی ها	۸۵
۹-۲ زبان و جنسیت	۸۸
۱-۹-۲ زبان	۸۸
۲-۹-۲ زبان جنسیتی	۹۱
۳-۹-۲ چارچوب ذات گرایی	۹۲
۱-۳-۹-۲ رویکرد نظری نقصان	۹۳
۲-۳-۹-۲ رویکرد نظری تسلط	۹۴
۳-۳-۹-۲ رویکرد نظری تفاوت	۹۵
۴-۹-۲ چارچوب ضد ذات گرایی	۹۶
۵-۹-۲ تبعیض جنسی در زبان	۹۹
۱-۵-۹-۲ تبعیض جنسی در واژگان	۹۹
۱-۱-۵-۹-۲ جبرگرایی زبانی در ضمائر	۹۹
۲-۱-۵-۹-۲ اسامی عام سوگیرانه	۱۰۱
۳-۱-۵-۹-۲ اسامی حرفه ای سوگیرانه	۱۰۳
۴-۱-۵-۹-۲ نشان داری	۱۰۴
۵-۱-۵-۹-۲ تقابل های دوگانه	۱۰۴
۶-۱-۵-۹-۲ عدم معادل	۱۰۵
۷-۱-۵-۹-۲ واژه های همانند	۱۰۷
۸-۱-۵-۹-۲ نوع خطاب ها	۱۰۹
۹-۱-۵-۹-۲ حسن تعبیرها	۱۱۰
۲-۵-۹-۲ تبعیض جنسی در دستور زبان	۱۱۲
۳-۵-۹-۲ اشاره ها و کنایه ها	۱۱۲
۴-۵-۹-۲ تشبیه، استعاره و تشخیص	۱۱۳
۵-۵-۹-۲ برخورد کودکان	۱۱۴
۱۰-۲ پیشینه‌ی تحقیق	۱۱۵
۱-۱۰-۲ پژوهش های خارجی	۱۱۵
۲-۱۰-۲ پژوهش های داخلی	۱۲۰
۳-۱۰-۲ جمع بندی پیشینه پژوهش	۱۲۴
فصل سوم: روش شناسی تحقیق	
۱-۳ مقدمه	۱۲۹

عنوان	صفحه
۲-۳ تعریف روش تحلیل محتوا	۱۳۰
۳-۳ جامعه‌ی آماری	۱۳۲
۴-۳ نمونه‌ی آماری	۱۳۳
۵-۳ شاخص سازی جنسیت و تعریف عملیاتی مفاهیم	۱۳۶
۶-۳ انتخاب واحد تحلیل	۱۴۴
۷-۳ معرفی مراحل تحلیل محتوا	۱۴۴
۱-۷-۳ شناسایی اسناد	۱۴۴
۲-۷-۳ انتخاب اسناد	۱۴۴
۳-۷-۳ شمارش	۱۴۵
۴-۷-۳ تفسیر معنای نتایج	۱۴۵
۸-۳ تکنیک جمع آوری اطلاعات	۱۴۵
۹-۳ آزمون مقدماتی	۱۴۶
۱۰-۳ نحوه ی تکمیل کدنامه و استخراج داده ها	۱۴۶
۱۱-۳ ابزار تجزیه و تحلیل داده ها	۱۴۷
۱۲-۳ روایی یا اعتبار	۱۴۷
۱-۱۲-۳ اعتبار سازه ای	۱۴۷
۱۲-۳ اعتبار محتوایی	۱۴۸
۱۳-۳ پایایی (قابلیت اعتماد)	۱۴۸
فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها	
۱-۴ مقدمه	۱۴۹
۲-۴ بررسی داده های مبنایی	۱۴۹
۱-۲-۴ تعداد واحدهای دارای معانی جنسیتی	۱۵۰
۲-۲-۴ سن شخصیت ها	۱۵۲
۳-۲-۴ اسامی و نام ها	۱۵۵
۴-۲-۴ اسامی عام خانوادگی	۱۵۶
۵-۲-۴ شخصیت های خانوادگی	۱۵۸
۶-۲-۴ نحوه کنار هم قرار گرفتن شخصیت های خانوادگی	۱۵۹
۷-۲-۴ نحوه به تصویر کشیدن شخصیت ها	۱۶۰
۸-۲-۴ الگوی تعداد فرزندان	۱۶۲
۹-۲-۴ ترتیب سنی فرزندان	۱۶۴
۱۰-۲-۴ مکان شخصیت ها	۱۶۵
۳-۴ بررسی پرسش‌های پژوهش	۱۶۷
۱-۳-۴ بازنمایی مفاهیم مربوط به نوع شخصت افراد	۱۶۷

عنوان	صفحه
۲-۳-۴ به کارگیری مفاهیم مربوط به صفات و ویژگی ها	۱۶۹
۳-۳-۴ به کارگیری مفاهیم مربوط به عواطف و احساسات	۱۷۰
۴-۳-۴ مفاهیم مربوط به سرگرمی ها	۱۷۲
۵-۳-۴ نحوه ی بازتاب مفاهیم مربوط به انواع رنگ ها	۱۷۷
۶-۳-۴ انعکاس مفاهیم مربوط به مشاهیر و مفاخر	۱۸۰
۷-۳-۴ بازتاب مفاهیم مربوط به انجام کارهای خانگی	۱۸۲
۸-۳-۴ مفاهیم مربوط به نحوه ی والدگری	۱۸۵
۹-۳-۴ به کارگیری مفاهیم مربوط به فعالیت های شغلی و حرفه ای	۱۸۸
۱۰-۳-۴ مفاهیم مربوط به فعالیت های هنری	۱۹۳
۱۱-۳-۴ مفاهیم مربوط به فعالیت های اجتماعی و سیاسی، فنی و حرفه ای، و حرکتی	۱۹۵
۱۲-۳-۴ به کارگیری مفاهیم مربوط به فعالیت ها و امور شناختی	۱۹۷
۱۳-۳-۴ به کارگیری مفاهیم مربوط به زبان جنسیت گرا	۱۹۸
فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات	
۱-۵ مقدمه	۲۰۳
۲-۵ نتایج پژوهش	۲۰۳
۱-۲-۵ نتایج داده های مبنایی	۲۰۴
۲-۲-۵ نتایج پرسش های پژوهش	۲۰۶
۳-۵ پیشنهادات و راهکارها	۲۱۷
۴-۵ محدودیت ها و مشکلات	۲۱۹
پیوست ها	۲۲۱
منابع و مأخذ	۲۲۸

فهرست شکل ها

صفحه	عنوان
۱۶	شکل ۱-۲. سطوح اصلی نمود جنسیت
۱۸	شکل ۲-۲. اطلاعات تصورات قالبی جنسیتی در مورد یک جنس
۲۰	شکل ۳-۲. مجموعه خصوصیات نقش های جنسیتی
۲۲	شکل ۴-۲. سیکل نقش های جنسیتی کلیشه ای
۲۵	شکل ۵-۲. پیوستار مرزهای جنسیتی از کودکی تا بزرگسالی
۲۸	شکل ۶-۲. سه ساز و کار مهم نظریه یادگیری اجتماعی
۳۴	شکل ۷-۲. مراحل دست یابی به ثبات هویت جنسیتی
۳۶	شکل ۸-۲. شکل گیری طرحواره های جنسیتی
۴۵	شکل ۹-۲. مدل میجر
۴۷	شکل ۱۰-۲. تقسیم کار جنسیتی
۷۶	شکل ۱۱-۲. طبقه بندی جنسیتی رنگ ها
۹۸	شکل ۱۲-۲. رویکردهای اصلی در مطالعات زبان و جنسیت

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۲. مشاغلی که ۹۰ درصد از کارکنان آن از یک جنس هستند.....	۴۲
جدول ۲-۲. زمان انجام دادن کارهای خانگی و مراقبت از کودک (به ساعت/ روز) در شوهران و زنان شاغل	۷۴
جدول ۳-۲. جمع بندی پیشینه ی پژوهش خارجی.....	۱۲۴
جدول ۴-۲. جمع بندی پیشینه ی پژوهش داخلی.....	۱۲۷
جدول ۱-۳. مشخصات کتب انتخاب شده برای تحلیل محتوا (ایران و افغانستان).....	۱۳۵
جدول ۲-۳. ابعاد و مؤلفه های جنسیت و تعاریف عملیاتی ارائه شده جهت سنجش آن ها.....	۱۳۶
جدول ۱-۴. توزیع فراوانی و درصد فراوانی تعداد واحدهای دارای معانی جنسیتی به تفکیک متون و تصاویر (ایران).....	۱۵۰
جدول ۲-۴. توزیع فراوانی و درصد فراوانی تعداد واحدهای دارای معانی جنسیتی به تفکیک متون و تصاویر (افغانستان).....	۱۵۱
جدول ۳-۴. توزیع فراوانی، درصد فراوانی و درصد تجمعی تعداد واحدهای دارای معانی جنسیتی ایران و افغانستان.....	۱۵۲
جدول ۴-۴. توزیع فراوانی و درصد شخصیت ها در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۵۲
جدول ۵-۴. توزیع فراوانی و درصد شخصیت ها در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۵۳
جدول ۶-۴. توزیع فراوانی و درصد اسامی و نام ها در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران: متن).....	۱۵۵
جدول ۷-۴. توزیع فراوانی و درصد اسامی و نام ها در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان: متن).....	۱۵۶
جدول ۸-۴. توزیع فراوانی و درصد اسامی عام خانوادگی در هر کتاب (ایران: متن).....	۱۵۶
جدول ۹-۴. توزیع فراوانی و درصد اسامی عام خانوادگی در هر کتاب (افغانستان: متن).....	۱۵۷
جدول ۱۰-۴. توزیع فراوانی و درصد شخصیت های خانوادگی در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران: تصویر).....	۱۵۸
جدول ۱۱-۴. توزیع فراوانی و درصد شخصیت های خانوادگی در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان: تصویر).....	۱۵۸
جدول ۱۲-۴. توزیع فراوانی و درصد نحوه کنار هم قرار گرفتن شخصیت های خانوادگی در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران: تصویر).....	۱۵۹
جدول ۱۳-۴. توزیع فراوانی و درصد نحوه کنار هم قرار گرفتن شخصیت های خانوادگی در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان: تصویر).....	۱۶۰
جدول ۱۴-۴. توزیع فراوانی و درصد نحوه به تصویر کشیدن شخصیت ها در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران: تصویر).....	۱۶۰
جدول ۱۵-۴. توزیع فراوانی و درصد نحوه به تصویر کشیدن شخصیت ها در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان: تصویر).....	۱۶۱
جدول ۱۶-۴. توزیع فراوانی و درصد الگوی تعداد فرزندان در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۶۲

عنوان

صفحه

جدول ۴-۱۷. توزیع فراوانی و درصد الگوی تعداد فرزندان در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۶۳
جدول ۴-۱۸. توزیع فراوانی و درصد ترتیب سنی فرزندان در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۶۴
جدول ۴-۱۹. توزیع فراوانی و درصد ترتیب سنی فرزندان در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۶۴
جدول ۴-۲۰. توزیع فراوانی و درصد مکان شخصیت ها در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۶۵
جدول ۴-۲۱. توزیع فراوانی و درصد مکان شخصیت ها در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۶۶
جدول ۴-۲۲. توزیع فراوانی و درصد نوع شخصیت افراد در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۶۷
جدول ۴-۲۳. توزیع فراوانی و درصد نوع شخصیت افراد در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۶۸
جدول ۴-۲۴. توزیع فراوانی و درصد صفات و ویژگی ها در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۶۹
جدول ۴-۲۵. توزیع فراوانی و درصد صفات و ویژگی ها در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۶۹
جدول ۴-۲۶. توزیع فراوانی و درصد عواطف و احساسات در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۷۰
جدول ۴-۲۷. توزیع فراوانی و درصد عواطف و احساسات در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۷۱
جدول ۴-۲۸. توزیع فراوانی و درصد سرگرمی ها در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۷۲
جدول ۴-۲۹. بازی ها، ورزش ها و اسباب بازی های جنس مذکر (ایران).....	۱۷۳
جدول ۴-۳۰. بازی ها، ورزش ها و اسباب بازی ها جنس مونث (ایران).....	۱۷۴
جدول ۴-۳۱. بازی ها و ورزش های هر دو جنس (ایران).....	۱۷۵
جدول ۴-۳۲. توزیع فراوانی و درصد سرگرمی ها در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۷۵
جدول ۴-۳۳. بازی ها، ورزش ها و اسباب بازی های جنس مذکر (افغانستان).....	۱۷۶
جدول ۴-۳۴. بازی ها، ورزش ها و اسباب بازی ها جنس مونث (افغانستان).....	۱۷۷
جدول ۴-۳۵. توزیع فراوانی و درصد رنگ ها در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران: تصویر).....	۱۷۷
جدول ۴-۳۶. توزیع فراوانی و درصد انواع طیف رنگ ها به تفکیک جنس (ایران).....	۱۷۸
جدول ۴-۳۷. توزیع فراوانی و درصد رنگ ها در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان: تصویر).....	۱۷۹
جدول ۴-۳۸. توزیع فراوانی و درصد فراوانی انواع طیف رنگ ها به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۸۰
جدول ۴-۳۹. توزیع فراوانی و درصد مشاهیر و مفاخر در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۸۰
جدول ۴-۴۰. توزیع فراوانی و درصد مشاهیر و مفاخر در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۸۱
جدول ۴-۴۱. توزیع فراوانی و درصد کارهای خانگی در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۸۲
جدول ۴-۴۲. توزیع فراوانی و درصد کارهای خانگی در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۸۴
جدول ۴-۴۳. توزیع فراوانی و درصد والدگری در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۸۵
جدول ۴-۴۴. توزیع فراوانی و درصد والدگری در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان).....	۱۸۷
جدول ۴-۴۵. توزیع فراوانی و درصد فعالیت های شغلی و حرفه ای در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران).....	۱۸۸
جدول ۴-۴۶. سطح اشتغال (ایران).....	۱۸۹
جدول ۴-۴۷. نوع شغل برای جنس مذکر (ایران).....	۱۸۹
جدول ۴-۴۸. نوع شغل برای جنس مونث (ایران).....	۱۹۰

عنوان	صفحه
جدول ۴-۴۹. توزیع فراوانی و درصد فعالیت های شغلی و حرفه ای در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان)	۱۹۰
جدول ۴-۵۰. سطح اشتغال (افغانستان)	۱۹۱
جدول ۴-۵۱. نوع شغل برای جنس مذکر (افغانستان)	۱۹۲
جدول ۴-۵۲. نوع شغل برای جنس مؤنث (افغانستان)	۱۹۲
جدول ۴-۵۳. توزیع فراوانی و درصد فعالیت های هنری در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران)	۱۹۳
جدول ۴-۵۴. توزیع فراوانی و درصد فعالیت های هنری در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان)	۱۹۴
جدول ۴-۵۵. توزیع فراوانی و درصد فعالیت های اجتماعی، فنی و حرکتی در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران)	۱۹۵
جدول ۴-۵۶. توزیع فراوانی و درصد فعالیت های اجتماعی، فنی و حرکتی در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان)	۱۹۶
جدول ۴-۵۷. توزیع فراوانی و درصد امور شناختی در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران)	۱۹۷
جدول ۴-۵۸. توزیع فراوانی و درصد امور شناختی در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان)	۱۹۸
جدول ۴-۵۹. توزیع فراوانی و درصد زبان جنسیتی در هر کتاب به تفکیک جنس (ایران: متن)	۱۹۸
جدول ۴-۶۰. توزیع فراوانی و درصد حسن تعابیر (ایران: متن)	۲۰۰
جدول ۴-۶۱. توزیع فراوانی و درصد زبان جنسیتی در هر کتاب به تفکیک جنس (افغانستان: متن)	۲۰۰
جدول ۴-۶۲. توزیع فراوانی و درصد حسن تعابیر (افغانستان: متن)	۲۰۱

فصل اول

کلیات تحقیق

۱- بیان مسأله

جنسیت امری پیچیده و چند لایه است که جنبه ای اصلی و مرکزی از هویت افراد را تشکیل می دهد. جنسیت یک شخص تأثیر عمیقی بر نحوه ای که او جهان را می بیند و درک می کند دارد. در حقیقت جنسیت تنظیمات اجتماعی هر جامعه را منعکس می سازد، مانند نقش های اجتماعی، نقش های شغلی و حرفه ای و نگرش ها، ویژگی ها و خصیصه های تجویزی. جنسیت، به وسعت تنوع فرهنگی جوامع، نگرش ها و عقایدی را بازتاب می دهد که یک گروه فرهنگی خاص برای مردان و زنان خود بر اساس جنس زیستی آن ها مناسب می داند.

زنان در طول تاریخ شناخته شده ی بشر که نیمی از جامعه ی بشری را تشکیل می داده اند و وظایفی سنگین و جایگزین ناپذیر را عهده دار بوده اند، عمدتاً در جایگاه فرودست قرار داشته و در صحنه های حیات اجتماعی حضوری کم رنگ داشته اند. بداهت این سخن چنان است که گفته شده پدرسالاری ویژگی تمام جوامع شناخته شده است (در این میان ایران نیز مستثنی نیست). قابل ملاحظه است در اکثر بخش های جهان نوعی تعصب جنسیتی وجود دارد که به زیان زنان است. باید توجه داشت که جنسیت امری ایستا نیست بلکه بر اساس زمینه های

فرهنگی، جغرافیایی و زمانی مختلف تغییر می کند (سجکا و ایگلی^۱، ۱۹۹۹؛ فیسک و استیون^۲، ۱۹۹۳؛ پرنیتس و کارانزا^۳، ۲۰۰۲).

جنسیت دارای ابعاد مختلفی است و می تواند طیف وسیعی از مسائل مربوط به زنان و مردان را در بر بگیرد. مانند: نقش های جنسیتی، کلیشه های جنسیتی، هویت جنسیتی، جامعه پذیری جنسیتی، ویژگی ها و صفات جنسیتی، تبعیض جنسیتی، زبان جنسیتی و ... به عبارت دیگر جنسیت یک شاخص ترکیبی است که برای بررسی آن به طور کامل، باید متغیرهای جنسیتی را در کنار یکدیگر قرار دهیم تا بتوانیم به یک نمای کلی و جامع از جنسیت دست یابیم. وجود شاخص های جنسیتی، می تواند ابزار مناسبی برای شناخت نیازها و اطلاعات مربوط به جنسیت باشد.

بیش تر تفاوت های دختران و پسران در عرصه ی زندگی اجتماعی و در زمینه های گوناگون، فرهنگی است. این تفاوت ها پی آیند برخورد فرهنگ های متفاوت و چشم داشت های متفاوت از دختران و پسران (هاید و لین^۴، ۱۹۸۶؛ هاید و همکاران^۵، ۱۹۹۰؛ شوآرتز^۶، ۱۹۹۳)، جامعه پذیری جدایی انداز که ریشه در خانواده، نظام آموزشی، رسانه ها، و گروه های هم سالان دارد (هومین فر، ۱۳۸۲)، نقش و چشم داشت های محیط اجتماعی (کوین و اسپنسر^۷، ۲۰۰۱)، و متفاوت بودن شیوه های پرورشی والدین و نظام آموزشی (تیدنز، الزورث، و مسکو تا^۸، ۲۰۰۰) است.

برای آن که در جامعه افرادی را پرورش دهیم که از تمامی استعداد های خود برای پیشرفت جامعه استفاده نمایند نیاز است که زمینه های رشد هر دو جنس از افراد بشر (اعم از زن و مرد) را به طور یکسان و برابر فراهم نماییم. تفاوت آموزشی میان دختر و پسر یک تفاوت ذاتی نیست. اختلاف جنسیتی بین آموزش زنان و مردان یک اختلاف طبیعی نیست، بلکه نتیجه ی پیام های علنی و یا پنهانی است که از طریق خانواده، مدرسه، رسانه های جمعی و ... منتقل می گردد.

یکی از مهمترین وظایف جامعه شناسی، مطالعه ی نهادهای اجتماعی و نقش آنها در حفظ نظم و تعادل نظام اجتماعی می باشد. از جمله نهادهایی که در کنار نهاد خانواده و مذهب (و دیگر نهادهای جامعه) این امر مهم را

1 . Cejka & Eagly

2 . Fiske & Stevens

3 . Prentice & Carranza

4 . Hyde & Linn

5 . Hyde & Fennema & Rayan & Frost & Hoop

6 . Scjwartz

7 . Quinn & Spencer

8 . Tiedens & Ellsworth & Mesquita

بر عهده دارد، نهاد آموزش و پرورش است. این نهاد، رسمی ترین نهاد جامعه در مسیر تحقق همبستگی اجتماعی است و به عنوان یک نهاد رسمی یکپارچه کننده در جامعه، نقش مهمی را از طریق ارائه ی آموزش ها و تعالیم گوناگون به افراد، بر عهده دارد و به هیچ عنوان نمی توان از نقش این نهاد در نحوه ی جامعه پذیری افراد، و به طور خاص جامعه پذیری جنسیتی، چشم پوشی کرد.

آموزش و پرورش، در معنای وسیع خود، شامل آموزش‌هایی است که از خانواده شروع می‌شود و از طریق مدرسه، رسانه‌ها و دانشگاه ادامه می‌یابد و در معنای اخص خود شامل فرآیند رسمی و هدفمند تحصیلی است (فیلیپ جی. اسمیت، ۱۳۷۷: ۵۱) که به منظور سازگار کردن کودکان و نوجوانان با محیط اجتماعی و سیاسی خود، سیستمی از ارزش‌ها را منتقل می‌کنند. از رهگذر آموزش و پرورش، انسان تلاش می‌کند دست‌آوردهای خود را برای زندگی بهتر به کودکان انتقال دهد (علی تقی‌پور ظهیر، ۱۳۷۶: ۱۴). البته نقش آموزش و پرورش از جنبه‌های دیگر نیز قابل توجه و تعمق است، به ویژه هنگامی که به عنوان زمینه ساز پیشرفت جامعه مطرح است. از همین رو است که امروزه از آن به عنوان یکی از شاخص‌های توسعه ی اجتماعی یاد می‌کنند.

در آموزش و پرورش، نخستین گام برای فراهم آوردن رشد و پیشرفت برابر زنان و مردان، افشاء و سپس از میان بردن نقش‌های کلیشه‌ای برحسب جنسیت، در کتاب‌های درسی است. کتاب‌های درسی آینه‌ی تمام‌نمای سیاست‌های ایدئولوژیکی، فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی است. در کتاب‌های درسی این واقعیت که زنان اغلب در کنار مردان در تمامی صحنه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، علمی و آموزشی مشارکت فعال دارند، پوشیده می‌ماند و زن عمدتاً در نقش همسر، مادر، فرزند و خواهر که تنها بخشی از زندگی واقعی او است به تصویر کشیده می‌شود. همین موضوع در مورد مردان نیز صادق است. آن‌ها نه تنها کارگر، کارمند، کشاورز، مدیر، معلم، پزشک و استاد دانشگاه هستند بلکه همسر، پدر، فرزند و برادر نیز هستند. از دیگر سو، زنان می‌توانند هم مهربان و با محبت باشند و هم در مواقع مورد نیاز مستقل و با اراده رفتار نمایند. مردان نیز نه تنها می‌توانند استوار و محکم باشند بلکه می‌توانند در مواقعی دلسوز و صبور ظاهر شوند. بنابراین بهتر است نقش‌ها و صفات شخصیتی چندگانه ی زنانگی و مردانگی در اجتماع به صورت واقعی در کتاب‌های درسی منعکس شود. بررسی محتوای کتاب‌ها از نظر متغیرهای جنسیتی و ایجاد تغییرات اساسی در این گونه پیام‌ها، گام مهمی در جهت جامعه پذیری صحیح دختران و پسران از طریق آموزش می‌باشد. لذا مسئله ی اساسی پژوهش حاضر عبارت است از بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره های ابتدایی و راهنمایی دو کشور ایران و افغانستان به لحاظ متغیرهای جنسیتی.

۱-۲ اهمیت و ضرورت تحقیق

نگاهی تاریخی به تمدن و فرهنگ بشر، نشان گر آن است که کلیه ی فرهنگ ها در زمان های مختلف، مردم را بر اساس جنسیت طبقه بندی کرده اند و بنابراین اکنون باید به جنسیت، به عنوان متغیری شخصیتی و فرهنگی توجهی شایسته مبذول داشت. واژه ی جنسیت یک مقوله ی اجتماعی و فرهنگی می باشد و با واژه ی جنس که عموماً برای بیان همان مقوله فقط از دیدگاه زیست شناسی به کار می رود متفاوت است. جنسیت مشمول رفتارها، نقش ها، کنش ها و اندیشه های اجتماعی است که فرهنگ حاکم در هر جامعه به عهده ی دو جنس زن و مرد می گذارد. اگر جنس شخص را بیولوژی تعیین می کند، جنسیت او به طور فرهنگی از طریق کارکردها و القائات جامعه تکوین می یابد. باتوجه به این که در جهان هستی دو جنس زن و مرد وجود دارند و باتوجه به این که زن و مرد در جوامع خاصی زندگی می کنند و سخت تحت تأثیر فرهنگ جوامع خود قرار می گیرند، می توان انتظار داشت که دو جنسیت نیز وجود داشته باشد. جنسیت می تواند بر ادراک و رفتار زنان و مردان نسبت به یکدیگر به طور کامل تأثیر گذارد. نکته ی قابل توجه آن است که بر خلاف جنس، جنسیت قابل تغییر و تحول می باشد.

زنان در سراسر طول تاریخ و در جای جای جهان، تنها به واسطه ی عامل جنس خود، یعنی زن بودن، فرصت های بی شماری را در بسیاری از زمینه های زندگی از دست داده اند و یا از آن ها محروم گشته اند. با این که بسیاری از انواع کلیشه های جنسیتی در کشورهای پیشرفته و توسعه یافته در حال از بین رفتن است (هرچند هنوز در این کشورها نیز تبعیض جنسیتی وجود دارد)، اما در کشورهای توسعه نیافته و در حال توسعه هنوز هم افکار قالبی جنسیتی شده ی بسیاری وجود دارند که طرفداران زیادی میان مردان و حتی زنان دارند (به طور نمونه نگاه کنید به: فاین و آس^۱، ۱۹۸۸؛ رگرز^۲، ۱۹۸۳؛ لندراین و کلونوف^۳، ۱۹۹۷).

از آن جایی که اختصاص دادن چنین افکار قالبی خاصی به یکی از دو جنس و نیز انتظار ویژگی شخصیتی و رفتاری متفاوت داشتن از هر یک از دو جنس بر تمام جنبه ها و ابعاد متفاوت شخصی و اجتماعی زندگی انسان ها تأثیر بسیار زیادی دارد و در روابط متقابل میان مردان و زنان نیز از جنبه های بسیاری از جمله از لحاظ برابری و یا تسلط یک طرف بر طرف مقابل، اهمیت فراوانی دارد؛ بررسی متغیرهای جنسیتی نه تنها اهمیت زیادی می یابد بلکه ضروری می نماید.

^۱ . Fine & Asch

^۲ . Rogers

^۳ . Landrine & Klonoff